

Čoupek, Lukáš

K vývoji patrimoniální správy na velehradském panství

Studia historica Brunensia. 2013, vol. 60, iss. 1-2, pp. [201]-211

ISBN 978-80-210-7685-3

ISSN 1803-7429 (print); ISSN 2336-4513 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/132827>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

LUKÁŠ ČOUPEK

K VÝVOJI PATRIMONIÁLNÍ SPRÁVY NA VELEHRADSKÉM PANSTVÍ

Abstract:

Since the beginning of its existence, the material subsistence of the monastery was ensured not only by farming but also through subjective rent collected from villages, belonging to the monastery. In the 17th century the importance of monasterial farming grew significantly. At that time the administrative system was formed, which controlled economical running of the monastery. Furthermore, the chief manor official also took part in political and judicial administration.

Key words:

The Velehrad monastery; the Velehrad manor; manor administration; public administration history before 1850

Velehradský klášter byl založen roku 1205 a již od samého počátku musela být jeho existence zajištěna i po stránce hmotné. Zatímco v domovině cisterciáckého řádu bylo běžné, že klášter hospodařil zcela ve vlastní režii, vzhledem k malému počtu řeholníků a také odlišným místním zvyklostem zabezpečil moravský markrabě Vladislav Jindřich nový klášter tak, že mu dal do vlastnictví několik vesnic, a to Boršice, Huštěnovice, Kostelany nad Moravou a Zlechov, které se staly zárodkem budoucího rozsáhlého klášterního panství. Již roku 1220 čítal majetek kláštera 17 vsí, k dříve jmenovaným přibyl Velehrad (dnešní Staré Město), Tupesy, Nedakonice, Babice, Polešovice, Vážany, Újezdec, Mařatice, Kněžpole, Dolní Popovice (dnes Podolí) a Horní Popovice (dnes Popovice) v blízkém okolí, z míst vzdálenějších to byly Potvorovice, Příkladky, Brněnské Ivanovice, Břest, Chvalkovice a dokonce Stěbořice, ležící na Opavsku. Záhy přibyl ještě Jarošov, Fryšava a Žalkovice. V době, kdy byl roku 1228 slavnostně vysvěcen nově vystavěný chrám, dosahoval počet dvorů a vesnic již čísla 50. Z obcí

na Hradištsku můžeme jmenovat Traplice a Domanín, ale patřily sem i obce na Brněnsku, Znojemsku, v okolí Strážnice a dokonce i na Opavsku. V dalších letech klášterní panství i nadále expandovalo, především zásluhou mnoha příznivců z řad šlechty, kteří klášter obdarovávali rozsáhlým nemovitým majetkem.¹

Významným mezníkem v dějinách kláštera nepochybně bylo založení královského města Uherského Hradiště před rokem 1257, jež bylo postaveno na ostrově v řece Moravě nedaleko klášterní vsi Velehradu. Nejen že půda patřila klášteru, ale město bylo také osazeno zčásti klášterními poddanými. Král Přemysl Otakar II. nemohl ignorovat práva a zájmy kláštera, a tak částečně podřídil nové město jeho moci a vlivu. Konvent zde ustanovoval rychtáře a plynuly mu i poplatky z trhu, který se sem přesunul z Velehradu-Starého Města. Město původně existující v téměř poddanském postavení se časem značně emancipovalo a postupem doby se nejen zbavilo vlastní politické závislosti, ale budováním svého zemskodeskovského panství se stalo ekonomickým konkurentem velehradského konventu.²

I když už v průběhu 14. století se hospodářská situace kláštera zhoršovala vlivem sporů se sousedy, narušujícími klášterní výsady a vlastnická práva, zejména pak ale vlivem škod z vojenských vpádů Poláků či Matouše Čáka Trenčanského, hlavní „zásluhu“ na úpadku konventu měly události husitských válek. Vypálení a poboření kláštera husity roku 1421 a nucený exil mnichů za ochrannou hradbou města Hradiště, který trval více jak jedno desetiletí, s sebou přinesl naprostý rozvrat hospodářství. K tomu připočteme ještě politiku krále Zikmunda, jenž používal klášterní statky jako zdroj odměn pro své věrné, abychom lépe pochopili, že se jednalo skutečně o katastrofu existenčních rozměrů.

Po uklidnění poměrů a návratu mnichů na Velehrad bylo nutné přistoupit k obnově klášterního areálu i rozvráceného panství, což nutně vyžadovalo nemalé finanční částky, které si konvent nemohl opatřit jinak než zástavami a prodeji svého majetku. Mezi hlavními zájemci bylo samozřejmě královské město Hradiště, jež vyšlo z husitských a česko-uherských válek posíleno po stránce politické i ekonomické. Obce Jarošov, Kněžpole, Mařatice, Podolí, Popovice a Staré Město, získané od kláštera nejprve do zástavy a později do plného vlastnictví, se staly základem uherskohradištského městského velkostatku. Mezi věřitele kláštera však patřili i jednotliví

¹ H u r t , Rudolf: *Dějiny cisterciáckého kláštera na Velehradě*. I. díl. Olomouc 1934, s. 46–49.

² Podrobněji k problematice založení města, vztahů mezi ním a klášterem viz H u r t , R: *Dějiny*, s. 69–71; V e r b í k , Antonín – Z e m e k , Metoděj a kol.: *Uherské Hradiště – dějiny města*. Uh. Hradiště 1981, s. 92n; K e j ř , Jiří: *Vznik městského zřízení v českých zemích*, Praha 1998.

měšťané a okolní šlechta. Během 16. století odprodal dalším zájemcům Němčice, Břest, Žalkovice, část Plešovice, Újezdec u Osvětiman a Potvorovice. Není třeba sledovat do detailu všechny transakce, v obecné rovině však lze konstatovat, že klášter při prodeji pochopitelně postupoval tak, že se přednostně zbavoval obcí vzdálenějších a vesnice v nejbližším okolí si ponechával.³

Pozvolná konjunktura kláštera v 16. a 17. století byla narušena zásahy krále Ferdinanda I. a jeho nástupců, kteří z něj čerpali peníze na války proti Turkům. Jmenovaný panovník dokonce zašel až tak daleko, že zastavil na 15 let celé klášterní dominium. Panství se také nevyhnuly vpády vojsk, ať už to byli povstalci Štěpána Bočkaje, za třicetileté války vojska Bethlena Gabora, císařské i stavovské oddíly, Valaši a Švédi. Na závěr ještě roku 1663 přišla asi nejničivější rána – vpád Turků a Tatarů. Přes všechny útrapy se ale velkostatek pozvolna konsolidoval, a to hlavně za opata Jana Greifenfelse (1628–1650). K dosavadním pouhým čtyřem klášterním dvorům (přímo u kláštera, tzv. Nový dvůr na místě nynější vsi Modrá, v Bolaticích na Opavsku a v Brněnských Ivanovicích) přibyl nyní další dvůr v Polešovicích, v Domaníně, vinný sklep v Boršicích, mlýn v Nedakonících a také krčmy v klášterních vsích. Roku 1638 se mu dokonce podařilo koupit statek Ořechov s vesnicemi Ořechov a Těmice. Roku 1649 jej sice pro nedostatek peněz musel opět prodat, ale o několik desítek let později – roku 1718 – se obě vsi a vrchnostenský statek staly znovu a tentokrát definitivně součástí velehradského dominia.⁴ Klášterní kostel dostal novou střechu a na ruinách předhusitského konventu začaly vyrůstat nové budovy. Na mohutných opravách a přestavbách předhusitské klášterní budovy, do níž se opat pustil, robotovali jeho poddaní, ať už pomocnými pracemi nebo svážením stavebního materiálu vlastními potahy. Greifenfelsovi nástupci přikoupili ještě mlýn v Babicích a založili zde statek.⁵

V době vizitace pro sepsání lánového rejstříku (1669) se do velehradského panství počítaly tyto obce: městečko Polešovice, vesnice Babice, Boršice, Domanín, Huštěnovice, Jalubí, Kostelany nad Moravou, Nedakonice, Traplice, Tučapy, Tupesy, Vážany a Zlechov. Jejich počet ještě rozšířily roku 1718, jak bylo výše zmíněno, vsi Ořechov a Těmice. V tomto rozsahu čítajícím 15 obcí pak velehradské panství zůstalo až do roku 1784, kdy byl klášter zrušen. Panství však fungovalo dál, jen přišla nová vrchnost – stát,

³ Č o u p e k , J i ř í – Č o u p e k , L u k á š : *Zlechov – Dějiny slovácké obce*. Zlechov 2007, s. 29–30.

⁴ H o s á k , L a d i s l a v : *Historický místopis Země moravskoslezské*. Praha 2004², s. 362.

⁵ Č o u p e k , J . – Č o u p e k , L . : *Zlechov*, s. 32.

resp. náboženský fond. Se zrušením kláštera souvisí i založení několika nových vesnic z bývalých panských dvorů – roku 1786 vznikla ves Modrá na místě panské ovčárny u Velehradu a obec Cerony z babického dvora. A rok po zrušení konventu vytvořili řemeslníci, zaměstnanci velkostatku a další při klášteře usazení lidé samostatnou vesnickou obec Velehrad.

Ještě krátce před zánikem patrimoniální správy změnilo velehradské panství znovu svého majitele. Roku 1837 bylo prodáno Šimonu Jiřimu svobodnému pánovi Sina. Již po zrušení patrimoniální správy se roku 1883 velkostatek vrátil církvi, tentokrát Katolickému podporovacímu spolku arcidiecéze olomoucké. Roku 1927 byla provedena pozemková reforma, o dvacet let později na základě zákona o revizi pozemkové reformy zabrány jeho pozemky a konečně 5. března 1948 na celý majetek spolku uvalena národní správa.⁶

Na rozdíl od světské vrchnosti, jejíž vztah k zemědělskému hospodaření a ekonomické správě velkostatku vůbec byl omezen na získávání prostředků pro činnost politickou a vojenskou, tomu v případě klášterů bylo alespoň ve středověku zcela jinak. Jedním z hlavních specifik cisterciáckého řádu byla právě skutečnost, že neoddělitelnou součástí řeholního života byly zemědělské práce. Základním hospodářským modelem byla soustava statků, tzv. grangií, kde laičtí bratři (tzv. konvrši) svou práci zajišťovali klášteru živobytí. Ve středoevropském prostředí byl tento způsob ekonomického zajištění kombinován s klasickým rentovým systémem,⁷ přesto víme již v předhusitském období o existenci dvorů v Mařaticích, Horních a Dolních Popovicích, Kněžpoli, Zlechově, Tupesích, Boršicích, Kostelanech, Babicích, Vážanech, Polešovicích, Traplicích, Domaníně, Nedakonicích, Huštěnovicích a při klášteře samotném.⁸

V čele dvora stál *magister curiae*, zvaný také **hofmistr**, jenž byl podřízen **sklepníkovi** (nazýván také *klíčník*), vrchnímu správci klášterního hospodářství. Klášterní pokladnu spravoval **komorník**, později dva bosněři, z kusé zmínky známe i funkci **lesníka**. Nejvyšší dohled v hospodářských záležitostech, především však dispoziční právo k nemovitému majetku však náleželo opatovi, i když jeho pravomoci byly částečně omezeny souhlasem konventu. Hospodářské dvory kláštera byly mnohem menší, než

⁶ Srov. Rašticová, Blanka – Pojsl, Miloslav – Čoupek, Jiří a kol.: *Velehrad – dějiny obce*. Velehrad 2006, s. 89n a 162; Hosák, L.: *Historický místopis*, s. 361–362.

⁷ Srov. Čoupek, J. – Čoupek, L.: *Zlechov*, s. 26.

⁸ Rašticová, B. – Pojsl, M. – Čoupek, J.: *Velehrad*, s. 66.

tomu bylo u novověkých panských dvorů, hospodařili zde převážně konvrši s částečnou pomocí poddaných.⁹

Roku 1315 udělil král Jan Lucemburský klášteru privilegium, jímž byl klášter i jeho poddaní vyňati z pravomoci krajských úředníků. Tímto okamžikem se z klášterních statků stává patrimoniální celek a zdejší obyvatelé skutečnými poddanými konventu, když vyšší soudnictví nad nimi – s výjimkou Starého Města, podléhajícího hradištskému rychtáři, a Větrkovic, podléhajících soudu příborského fojta – přešlo na klášterní soud se členy jmenovanými z řad laiků nebo konvršů. Roku 1338 pak markrabě Karel přiznal všem klášterním statkům také hrdelní právo.¹⁰ Někdy během 15. století ovšem klášter o hrdelní právo opět přišel a jeho vesnice se dostaly pod pravomoc loveckého práva hradu Buchlova.¹¹ Zde tedy nalézáme základy autonomie panství v záležitostech politických a soudních.

Lze předpokládat, že původní středověký hospodářský systém vzal za své v době rozvratu po vyplenění kláštera. Ze známých faktů vyplývá, že v 16. století byl takřka výhradním zdrojem příjmů konventu rentový systém, podíl hospodaření ve vlastní režii byl zanedbatelný.¹² Velehradští opati se ale v průběhu 17. století zcela v souladu s obecnými trendy vývoje v našich zemích vydali cestou posilování role režijního hospodaření zřizováním nových a zvětšováním stávajících panských dvorů, zakládáním mlýnů, krčem, pivovarů apod. Lze předpokládat, že ruku v ruce s tímto procesem se utváří také novověká soustava úřadů pro řízení hospodářského chodu dominia i politické a soudní správy jeho obyvatel.

Ačkoli tak můžeme usuzovat pouze z jednotlivých dílčích zpráv, je velmi pravděpodobné, že struktura patrimoniální správy se nijak výrazně nelišila od obecně známých faktů. Nejstarší zmínka o patrimoniálním úředníkovi je z roku 1582 a pochází z černých knih buchlovského loveckého práva. V této knize i dalších písemnostech ze 17. století nacházíme sice již čtenější zprávy o hejtmanovi, purkrabím, důchodním a písaři,¹³ kompletní hierarchii

⁹ Tamtéž, resp. H u r t , R.: *Dějiny*, s. 54, 79 a 86.

¹⁰ H u r t , R.: *Dějiny*, s. 82–83.

¹¹ Tamtéž, s. 275.

¹² Srov. H u r t , R.: *Dějiny*, I. díl, s. 155n.

¹³ *Černé knihy práva loveckého na hradě Buchlově*. Ed. A. Verbík. Brno 1976, s. 58. Zde se objevuje jméno Pertolda Plachého z Voděrad, úředníka velehradského. Označení úředník se v dobovém kontextu rovnalo pojmu hejtman (srov. H l e d í k o v á , Zdeňka – J a n á k , Jan – D o b e š , Jan: *Dějiny správy v českých zemích od počátku státu po současnost*. Praha 2005, s. 232). V zápisech do černých knih buchlovských se převážně vyskytuje právě označení úředník, v jiných písemnostech zase hejtman, např. k roku 1632 hejtman Albrecht Kremer (H u r t , R.: *Dějiny*, s. 264). První známý purkrabí se jmenoval Jakub Nigrin a je doložen k roku 1626

správy velehradského dominia však zachycují až instrukce z let 1709 a 1710. Nejvyšším úředníkem panství byl **hejtman**. Byl jmenován opatem a jemu také skládal svou služební přísahu. Podléhal však tzv. **provisorovi** – řeholníku pověřenému dohledem na hospodářské záležitosti konventu. S ním projednával veškeré důležitější věci. Naopak hejtmanovi podléhali všichni ostatní úředníci a služebníci panství i klášterních dvorů a dalších podniků, na jejichž činnost měl dohlížet. Především však byl reprezentantem politické, soudní a hospodářské moci vrchnosti nad poddanými. Náležel mu vrchní dohled na řádné vykonávání robotní povinnosti, veřejný pořádek a rozszování přestupků a zločinů poddaných. Právě rozsah pravomocí hejtmana v záležitostech kriminálního soudnictví je z celé instrukce asi nejvíce překvapující skutečností.¹⁴ Ustanovení, v němž opat zmocňuje hejtmana k výkonu hrdelního soudnictví, dosvědčuje, že v této době již neexistovala závislost na buchlovském loveckém právu, ale klášter měl svůj hrdelní soud, který měl soudit dle ustanovení zemského a městského práva a v jehož čele nebyl přímo opat, jenž svou pravomoc delegoval právě na hejtmana.¹⁵

Opat si naopak pro sebe vyhradil právo propouštění poddaných, dále pak případné úlevy a osvobození od jejich povinností. Naproti tomu povolení ke sňatku, stejně jako osazování gruntů a dohled na hospodaření na nich patřily do kompetence hejtmana. Dále dohlížel na příjmy z rent a poplatků¹⁶

(*Černé knihy*, s. 174 a 178), pisař Jan Pudeus 1637 (tamtéž, s. 199), šafář a posléze důchodní Jan Měrka a obroční pisař Troyer roku 1657 (tamtéž, s. 62 a 71). Kromě toho se v roce 1595 zmiňuje i Gabriel Šmerhon z Jelštic, regent kláštera velehradského (tamtéž, s. 80). Vzhledem k tehdejšímu rozsahu držav kláštera nelze vyloučit existenci vrchního dohlížitele všech držav kláštera, jak je obvykle chápán regent. Podrobnější informace o velehradském regentovi však chybí.

- 14 Platí to ovšem pouze do poloviny 18. století, tereziánské reformy hrdelního soudnictví podřídily od roku 1753 velehradské panství kriminálnímu soudu hradištského magistrátu (Zemek, M. – Verbík, F. a kol.: *Uherské Hradiště*, s. 247).
- 15 Moravský zemský archiv v Brně (=MZAB), E7 Cisterciáci Velehrad, Rukopisy, i. č. 3. Opat zde hejtmanovi uděluje „*ein Mandatum Generale und Universalvollmacht[...], bei allen und jeden derlei Kriminal- und Blutgericht gehörigen Fällen zu schalten und zu walten, und dergestalten sich verhalten, wie es in derlei Begebenheiten die Stadt-, Land- und andere kaiserliche Rechte enthalten und wie sich ein hierzu absoluti bevollmächtigter Beambter zu verhalten hat*“. Zároveň se má ve sporných případech obrátit o radu na sousední panství, jež má také hrdelní právo. Zde jistě v první řadě připadaly v úvahu panství buchlovské a hradištské.
- 16 MZAB, E7, Rukopisy, i. č. 3. Jako úředníky podřízené hejtmanovi uvádí instrukce pro hejtmana z roku 1709 lesního pojezdného, hajné, dráby, sládky a mlynáře. Zajímavostí je také dohled na rezníky. Dohled na příjmy kláštera jej fakticky nadřazoval důchodnímu. Své podřízené řídil prostřednictvím pravidelných sobotních porad, v instrukci nazývaných *Wochengebot*. Zde rozdával nové úkoly a kontroloval splnění předchozích, radil se s úředníky a provisorom o provozních záležitostech atd. Také

a měl ve správě klíče od klášterní brány.¹⁷ S tím souvisí i jakýsi vrchní bezpečnostní dohled, vyjádřený povinností vykazovat z kláštera cizí osoby, které by zde bez povolení přebývaly. Stejně tak měl sledovat, zda zdejší poddaní bez povolení vrchnosti neodcházejí pracovat na jiná panství.

Další povinností hejtmana bylo doprovázet opata, pokud se vydal někam na cestu. Není zde však jednoznačně specifikováno, zda se to týkalo pouze objížděk panství nebo i dálkových cest, ale první varianta se zdá být mnohem pravděpodobnější. Další z úkolů vyplývajících z politickosprávních pravomocí (tzv. publica) patrimonialia byl dohled na průchody, ubytování a zásobování vojska, při němž měl hejtman dbát na to, aby chránil panství před zbytečnými škodami, které v těchto případech vždy hrozily. Dále měl spolupracovat s krajským hejtmanem jako nadřízenou instancí politické správy i dalšími zeměpanskými úřady, v prvé řadě zveřejňovat reskripty, patenty a další nařízení těchto orgánů. V případě, že by panství postihla nějaká živelní pohroma (požár, povodeň apod.), bylo povinností hejtmana ustavit komisi pro revizi škod a vypracovaný soupis odeslat stavovské úctárně nebo zemskému výboru. Představenému velkostatku je zde výslovně kladeno na srdce, aby postupoval s maximální rychlostí, neboť jakékoli zdržení by mohlo postiženým poddaným způsobit další škody.¹⁸

Závěrečná ustanovení instrukce pak byla jakýmsi obecným etickým kodexem, napomínajícím k poctivému a zodpovědnému spravování svěřeného majetku i poddaného obyvatelstva. Prikazuje se zde mimo jiné, aby hejtman soudil nestranně, nebral od poddaných žádné dary, ani je nevyužíval pro práci na svém vlastním hospodářství. Nesměl ani pást svůj dobytek spolu s poddanským nebo na panských dvorech.

Vlastní řízení hospodářství měl na starosti **purkrabí**, instrukce poeticky praví, že by měl být duší a původcem všeho pohybu v hospodářství velkostatku (*Seel und Ursprung aller Bewegung*). Přehlédneme-li ale výčet jeho kompetencí, zjistíme, že básnické přirovnání není jen prázdným bonmotem, ale zároveň i výstižnou charakteristikou. Povinností purkrabího totiž byl dohled na panské dvory a ovčárny, klášterní hřebčín i stáje, pole, louky, rybníky, vinice, chmelnice, mlýny, cihelnu a těžbu dřeva. Z hospodaření

---

bylo jeho povinností alespoň jedenkrát týdně osobně navštívit všechny panské dvory a ovčárny. Jednou za rok pak také musel obejít hranice panství a zkontrolovat hraniční kameny, zda s nimi nebylo manipulováno.

17 Tamtéž. V instrukci se přímo píše, že musí denně dohlížet na včasné otvírání a zavírání klášterní brány. V případě své nepřítomnosti pak klíče předával provisorovi, popř. jiné pověřené osobě.

18 Podle tehdejších nařízení vydávalo vojsko kvitance, na jejichž základě pak erár vyplácel náhradu za škody vojskem způsobené.

skládal účty v podobě „*měsíčních cedulí*“, čtvrtletních a ročních soupisů. Kromě těchto hospodářských činností ještě prováděl ubytování vojska.¹⁹

Vše, co souviselo s obilím, tj. sýpky, stodoly, špýchary, mlýny a pivovary, patřilo do pravomoci **obročního** (v německém textu instrukce nazýván *Kastner* neboli *Kornschreiber*). Příkazy přijímal od hejtmana při týdenních poradách, kde také hlásil případně zjištěné nedostatky a problémy. Jeho hlavní starostí bylo nejméně jedenkrát za týden kontrolovat stav klášterních stodol a sýpek i obilí v nich. Měl klíče od stodol a osobně je večer uzavíral i ráno otevíral. Dohlížel na výmlat, prodával obilí, udržoval dostatečné zásoby mouky, vydával deputáty klášternímu služebnictvu i obilí ke krmení dobytka a drůbeže. Kontroloval mlynáře, zda melou bez zbytečného otálení, kvalitně a dodržují dobrou míru, či zda neupřednostňují cizí poddané před klášterními. Stejně jako purkrabí skládal měsíčně nebo přinejmenším čtvrtletně a také na konci každého roku účty ze svého hospodaření.²⁰

Lesní hospodářství řídil **lesní pojezdny** (něm. *Waldreiter*).²¹ Klášterní lesy byly zdrojem palivového a stavebního dřeva nejen pro konvent samotný, ale také pro poddané, kteří zde navíc ještě hledali zdroj obživy pro sebe a svá domácí zvířata. Pojezdny měl samozřejmě hájit především zájmy vrchnosti, jak to vyplývá z jeho pracovních povinností, jejichž vykonávání

¹⁹ MZAB, E7, Rukopisy, i. č. 3, instrukce pro purkrabího z roku 1710. Purkrabí byl povinen alespoň jedenkrát týdně osobně zkontrolovat dobytek ve stájích, zda je čistě poklizený a dostatečně zásobený krmením a vodou. V hřebčíně měl být dokonce denně. V zimě zase alespoň jednou za týden objížděl lesy. Každého čtvrtroku musel spočítat a zapsat všechno hospodářské zvířectvo hovězím dobytkem počínaje a drůbeží konče, stejně jako máslo, sádlo a další živočišné produkty. Řídil roboty a jejich plnění zaznamenával do robotních register. Dohlížel na produkci cihel z klášterní cihelny, jejíž tržby pak hlásil důchodnímu úřadu. Stejně tak výnosy prodeje dobytka. Bez výslovného souhlasu opata nesměl opustit panství, pokud však cestoval v služební záležitosti, proplácelo se mu cestovné ve výši 30 krejcarů na den, a to buď z výnosů velkostatku, nebo z kontribučenské pokladny, týkala-li se jeho cesta zájmů poddaných. Na závěr instrukce nechybí stejná ustanovení o „střetu zájmů“ jako u hejtmana.

²⁰ MZAB, E7, Rukopisy, i. č. 3, instrukce obročního neboli obilního písaře z roku 1710. V péči o sýpky se kladl důraz na ochranu před škodami způsobenými jednak živočichy (ptáky, moly, červy), jednak vlhkostí. Proto musel obroční kontrolovat v prvé řadě stav střech sýpek a stodol, udržovat sýpky čisté a dohlížet, aby nejméně jednou za měsíc byly hromady obilí přeházeny. Při převzetí vymláčeného obilí byl přítomen kromě obročního i provisor (nebo jím určený duchovní z konventu), bez jehož souhlasu navíc nesměl obilí prodávat ani půjčovat. Naproti tomu z každé prodané měřice náležel obročnímu jeden krejcar. Při služebních cestách mimo panství dostával stejné cestovní náhrady jako purkrabí.

²¹ MZAB, E7, Rukopisy, i. č. 3, instrukce pro lesního pojezdného z roku 1710. Největší péči věnoval jistě klášterním lesům v Chříbech, na starosti ale měl, jak se v instrukci výslovně uvádí, i menší lesíky a lužní lesy poblíž Kostelan, Nedakonic, Polešovic, Vážan a Tučap. Všechna tato místa musel alespoň dvakrát ročně osobně prohlédnout.

mu pomáhali zajišťovat podřízení úředníci - **myslivci** a **hajní**. Není třeba se dlouze rozepisovat o povinnosti dohledu na hospodaření s vykáceným dřívím, péči o honitbu i o méně očekávané náplni práce jako dohled na rybníky, louky a pole (patrně míněno z hlediska ochrany před pychem či jinými škodami) a protipovodňová ochrana. Je to totiž něco jiného, co odlišuje instrukce pro pojezdného od pokynů dříve jmenovaným úředníkům. Zde je totiž daleko výrazněji cítit snaha vrchnosti po zabezpečení svých práv proti jejich narušování ze strany poddaných. Ať je to ustanovení o potírání lesního, polního a vodního pychu, zmínka o značkování stavebního dřeva, jež má zabránit podvodům poddaných, nebo nařízení, aby lesní pojezdny dohlížel na zlechovské a tupeské poddané, zda nepřekračují rámec svých lesních svobod a nepůsobí v lese škodu.²²

Nejdůležitější starostí lesního pojezdného – a to nejen dle prostoru, který byl problematice v textu instrukce věnován – byla péče o hranice panství. Je naprosto pochopitelné, že vrchnost musela dbát svých práv, a zde je skutečně vidět, že to byl právě pojezdny, který v tomto ohledu hrál hlavní roli. Mezi kompetence lesního pojezdného patřila totiž údržba znamení, vymezujících hranice panství. Pod neustálým dohledem musel mít hraniční stromy i hraniční kameny, zda nejsou poškozeny působením povětrnostních vlivů či dokonce záměrně posunuty. V případech zjištěných nedostatků musel toto ihned hlásit provisorovi či hejtmanovi, aby mohla být neprodleně zjednána náprava a přešlo se tak jakémukoli zkrácení na majetkových právech kláštera.²³ Kromě vnějších hranic panství měl také hlídat i hranice panských lesů uvnitř dominia před jejich zmenšováním na úkor zemědělské půdy, k němuž mohlo dojít klučením či rozoráváním lesa. Aby byl pojezdny schopen dostát svým povinnostem, musel si osvojit vynikající znalost terénu a orientaci v oblasti. Totéž se vyžadovalo i od hajných a myslivců, které musel jejich nadřízený v této oblasti čtyřikrát ročně důkladně proškolit.²⁴

Kromě těchto hlavních úředníků působil v kanceláři velkostatku ještě nižší kancelářský personál, pro nějž nebyly vypracovány zvláštní instruk-

²² Právo na využívání části chříbských lesů měli poddaní ze Zlechova a Tupes po velmi dlouhou dobu. Stručně zmíněna je tato otázka např. Č o u p e k , J. – Č o u p e k , L.: *Zlechov*, s. 35. Kromě tohoto případu se v instrukci zmiňují i obecní pastviny traplické a jalubské, jejichž staré hranice nesmí být rozšiřovány na úkor kláštera.

²³ Pokud si náprava škod na hraničních znameních vyžadovala manipulaci s nimi, musel být jejímu provedení přítomen i zástupce sousedního panství, aby odsouhlasil, že je vše v pořádku, a nezavádaly se příčiny případných pozdějších sporů.

²⁴ Kromě vlastních geografických dat o umístění hranice obnášela kvalifikace pojezdného také znalost všech privilegií, smluv a narovnáni ve věci hranic a různých služebností a věcných břemen vůči jiným panstvím i mezi konventem a jeho poddanými. Proto měl lesní pojezdny volný přístup ke všem příslušným dokumentům z patrimoniální kanceláře. Měl však zapovězeno z nich bez dovození pořizovat jakékoli opisy.

ce. Totéž platilo také pro klášterní služebníky, jako byli **hajní, myslivci, šafáři, drábi, polní hotaři** apod. O některých z nich již byla řeč.²⁵ Hajní a myslivci se starali o honitbu a také hlídali lesy, pole, louky i rybníky před pytláky a jinými škodami. Podobnou náplň práce měli polní hotaři²⁶ a také drábi, hlavní starostí drábů ovšem byl dohled na poddané, aby řádně vykonávali své robotní povinnosti, a to nejen na polích, ale také např. při kácení dřeva v klášterních lesích. Drábi pak také dohlíželi na správné odměřování palivového dříví do sáhů, u stavebního dříví prováděli značkování. Šafáři řídili panské dvory. Nejdůležitější z jejich úkolů byl dohled na mlatce a na robotníky.

Protože mezi písemnou agendou panství se nenalézají žádná pozdější organizační norma, lze předpokládat, že v popsané podobě fungovala správa panství Velehrad až do roku 1850, a to alespoň v hospodářské oblasti. V oblasti politické a soudní musela odrážet změny vynucené silicemi zásahy osvícenského státu do patrimoniální správy. Reformy se však týkaly zejména funkce představeného panství, který se nyní nazýval **vrchní úředník** neboli vrchní.²⁷ Srovnáme-li tedy popsanou strukturu úředního aparátu velehradského velkostatku s tím, co o patrimoniální správě uvádějí nejvýznamnější studie k této tématice, zjistíme, že zdejší správní organizace nijak zvlášť nevybočovala z obvyklého schématu. Také rozdíly oproti sousedním panstvím Uherské Hradiště a Buchlov mají pouze charakter dílčích odlišností v titulech jednotlivých úředníků a zejména v praktickém rozdělení některých kompetencí v oblasti ekonomické.²⁸

²⁵ MZAB, E 7, Rukopisy, i. č. 3. Kniha obsahuje kromě instrukcí i přísahy personálu velkostatku. Mnoho informací o pracovní náplni z nich však nezískáme, pro nižší úředníky byla sestylizována jen univerzální formule, obsahující pouze obecná napomenutí ohledně spravedlivého, nestranného a pečlivého výkonu jejich povinností. Toliko drábi a šafáři měli zvláštní přísahu.

²⁶ MZAB, F 207 Velkostatek Velehrad, i. č. 96. Seznam z roku 1860 uvádí celkem devět hotařů, působících při panských dvorech na Velehradě, Salaši, Polešovicích, Ořechově, Domaníně, Těmicích a na buchlovském Novém dvoře, který byl v pronájmu.

²⁷ V korespondenci mezi poddanými a vrchností v záležitostech obnovování obecních představenstev – MZAB, F 207, i. č. 125 – naprosto převažuje institucionální chápání centrální správy patrimonie, zosobněné v označení *Oberamt*, v českém textu *vrchní úřad*. Jen výjimečně se vyskytuje osobní oslovení vrchního úředníka (ojediněle označovaného také jako *direktor*). Sám vrchní úředník se podepisoval jako *Oberamtman*, v českém textu jako „vrchní“. Z přechodného období mezi zrušením poddanství a reorganizací státní správy v roce 1850, která znamenala konec činnosti vrchního úřadu jako politickosprávního orgánu, máme doloženo ještě označení „*Politický ouřad na Velehradě*“ (MZAB, F 207, i. č. 157).

²⁸ Srov. J a n o ť e k , Emanuel: *O patrimoniální správě*. Genealogické a heraldické listy 17, 1997, č. 3–4, s. 5–22, resp. 18, 1998, č. 1–2, s. 2–27; Z a o r a l o v á , Marie: *Vývoj správy brtnického velkostatku a její písemnosti*. Sborník archivních pra-

ZUR ENTWICKLUNG DER OBRIGKEITLICHEN VERWALTUNG DER HERRSCHAFT VELEHRAD

Die materielle Existenz des Zisterzienserklosters in Velehrad wurde seit seiner Errichtung nicht nur durch eigene Wirtschaft, sondern auch durch untertänige Rente aus einzelnen herumliegenden Gemeinden gesichert. Im 13. Jahrhundert wurde die Herrschaft Velehrad von etwa 50 Dörfern in Mähren und Schlesien gebildet. Die Hussitenkriege warfen das Kloster in eine langwierige Wirtschaftskrise, aus der es erst in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts vollständig gesundete. Der Umfang der Herrschaft stabilisierte sich damals bei der Anzahl von 15 Gemeinden.

Zur Vorhussitenzeit bewirtschafteten einen Teil des Grundbesitzes des Klosters einzelne Höfe, die sogenannten Grangien, wo die Laienbrüder (*fratres conversi*) arbeiteten. An der Spitze des Hofes stand der Hofmeister (*magister curiae*), der dem Kellermeister (auch Schließer genannt), dem oberen Wirtschaftsverwalter des Klosters, unterlag. Der Kammerer verwaltete die Klosterkasse. Aus einer einzelnen Erwähnung wissen wir auch, dass die Funktion des Försters existierte. Der Abt hatte aber das Hauptwort in allen wichtigen Sachen. Dieses Wirtschaftssystem unterging zur Zeit des Zerfalls des Klosters nach dem Angriff der Hussiten im Jahre 1421. Im 16. Jahrhundert kam es zur Verstärkung der Rolle der Regiewirtschaft durch Errichtung der neuen Meierhöfe (oder Erweiterung der schon bestehenden), Mühlen, Wirtshäuser, Bierbrauereien usw. Damals konstituierte sich auch die obrigkeitliche Verwaltung. Diese Beamten und Diener führen nicht nur wirtschaftliche Betriebe, sondern auch die Angelegenheiten der öffentlichen Verwaltung in der ersten Instanz.

Die vollständige Struktur der obrigkeitlichen Verwaltung auf der Herrschaft Velehrad beschreiben die Wirtschaftsinstruktionen aus den Jahren 1709 und 1710. Der höchste Beamte der Herrschaft war der sogenannte Hauptmann (später Oberamtmann). Er repräsentierte die politische, gerichtliche und wirtschaftliche Gewalt der Obrigkeit über die Untertanen und regierte alle anderen obrigkeitlichen Beamten und Diener. Eigene wirtschaftliche Angelegenheiten leitete der Burggraf. Gesamter Umgang mit Getreide unterlag dem Kastner (oder Kornschreiber). Der Waldreiter regelte die Forstwirtschaft. Außer dieser Beamten beschäftigte die Verwaltung der Velehrader Herrschaft auch minderes Kanzleipersonal und verschiedene Diener, wie Revierjäger, Heger, Schaffer, Büttel, Hütter usw. Die obrigkeitliche Verwaltung funktionierte in dieser Form, nicht viel unterschiedlicher von umliegenden Herrschaften, bis zur Zeit der großen Verwaltungsreform im Jahre 1850.

---

cí 19, 1969, s. 258–301; Č o u p e k , Lukáš: *Správa a samospráva poddanských vsí Uherskohradištska před zavedením obecního zřízení* (strojopis dizertační práce). Brno 2010; t ý ž : *Správa obcí velkostatku Uherské Hradiště v době předbřeznové*. Slovácko 43, 2001, s. 139–160.

